

Jan Hoogland

Het onbehagen
als
'sociale kwestie'

VoorjaarsEssay

Het onbehagen als ‘sociale kwestie’

Voorjaarsessay van het Christelijk-Sociaal Congres

Jan Hoogland

2011 Jan Hoogland & Stichting Christelijk-Sociaal Congres

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaargemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag, typografie, zetwerk: Hans Groen, Amsterdam

Gezet uit de Garamond (tekst) en de Fresco Sans (koppen)

Druk: Ridderprint, Ridderkerk

Bij de aanbieding van de Congresbundel 2010 schreef CSC-voorzitter Herman Kaiser het volgende.

‘De christelijk-sociale beweging vindt haar oorsprong in de bijdrage aan de emancipatie van gewone mensen die dagelijks moeten worstelen met hun zorgen. Als wij de verbinding met hen missen gaan wij voorbij aan onze missie. Wij worden aangespoord om nieuwe wegen te bewandelen en telkens weer te zoeken naar manieren om te bouwen aan een wereld van recht en gerechtigheid. We mogen conservatief zijn in het hoog houden van oude waarden, maar moeten progressief zijn in het steeds opnieuw vertalen van die waarden, die ons verbieden toe te laten dat de samenleving zich verhardt, dat zwakkeren zich aan hun lot overgelaten voelen, dat de vreemdeling zich niet meer welkom weet en dat de onderlinge solidariteit wordt opgeofferd.

Wij zullen opnieuw moeten gaan uitvinden welke maatschappelijke thema’s spelen in het dagelijks leven van gewone mensen. Als wij die thema’s missen laten wij onze doelgroepen verweesd achter.’

Wij willen als christelijk-sociale beweging, voortbouwend op het Congres 2010 in het jaar 2011 antwoord vinden op de volgende drie vragen:

- 1.Hoe worden wij weer herkend en erkend als een relevante factor in samenleving en politiek?
- 2.Hoe maken wij een brug naar de nieuwe generatie?
- 3.Hoe gaan wij duidelijker onze boodschap overbrengen in een cultuur van oneliners en snelle beelden.

Als wij bezieling omzetten in praktijk blijven wij vanzelf relevant. Maar dan moet iedereen aanpakken en doorpakken. ‘Relevant blijven’ mag wat ons betreft het motto worden voor het komende jaar 2011.

Daarom zorgen wij voor een goed en aantrekkelijk programma bij het CSC voorjaarsdebat.

Jan Hoogland, Bijzonder Hoogleraar Christelijke Filosofie aan de Universiteit Twente, Universitair Docent Bestuurswetenschappen aan de Vrije Universiteit en Lector Samenlevingsvraagstukken aan de Gereformeerde Hogeschool Zwolle, heeft dan ook voor het voorjaarsdebat het CSC Voorjaarsessay *Het onbehegen als ‘sociale kwestie’* geschreven. Hij sluit dit Voorjaarsessay, dat het basisdocument vormt voor het CSC Voorjaarsdebat 2011, af met een tiental, dichtbij bij de praktijk staande aanbevelingen.

Het bestuur heeft grote waardering voor het essay. Het moet ons in staat stellen kritische vragen te stellen aan en ons te helpen bij het tot gelding brengen van christelijk-sociaal denken in de praktijk van christelijk maatschappelijke organisaties.

Wim Eikelboom, secretaris CSC

Het Christelijk-Sociaal Congres is in 1991 opnieuw gehouden ter gelegenheid van de 100-jarige herdenking van het eerste Christelijk-Sociaal Congres van 1891 en het uitkomen van de encycliciek *Rerum Novarum* waarin de Katholieke Kerk zich destijds uitliet over de sociale kwestie en de sociale leer van de kerk. Was de sociale kwestie toen vooral het door de industrialisatie geschapen vraagstuk van de massa-armoede, de huidige sociale kwestie bleek in de afgelopen jaren moeilijker te benoemen. Vaak is erover nagedacht en gediscussieerd, zonder dat er een duidelijk antwoord kwam.

Toch lijkt er thans evident sprake van een sociale kwestie. Wilders en het door hem gemobiliseerde onbehagen heeft in de afgelopen jaren de gemeederen zonder overdrijving dagelijks beziggehouden. Waar in 1891 absolute armoede een probleem was, lijkt het thans vooral te gaan om een vorm van onbehagen die ondanks de ongekende welvaart van het moment niet weggenomen lijkt te kunnen worden.

Waar Wilders heel veel nadruk legt op de Islam en de bedreiging die daarvan uitgaat, is het redelijk te veronderstellen dat het onbehagen dat hij mobiliseert een veel complexere achtergrond heeft. Iets van die achtergrond wil ik in deze notitie verkennen.

Historische achtergrond

Hoewel van een rechtstreeks verband geen sprake hoeft te zijn, heeft de sociale kwestie die in 1891 leidde tot de organisatie van het eerste Christelijk-Sociaal Congres Europa lange tijd in de greep gehouden. De eerste helft van de 20^e eeuw wordt gedomineerd door twee Wereldoorlogen (beide van Europese origine) en een diepe economische crisis. Pas na de Tweede Wereldoorlog is er sprake van krachtige economische groei. Mede door het Marshall-plan en het Duitse *Wirtschaftswunder* vindt er een enorme welvaartstoename plaats in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw. Langzaam maar zeker krijgt de verzorgingsstaat gestalte die een definitief einde moet maken aan armoede en bestaansonzekerheid.

De verzorgingsstaat nam de *Civil Society* die was opgebouwd langzamerhand over. In de 19^e eeuw zijn er in Nederland veel maatschappelijke organisaties opgericht, niet zelden vanuit een religieuze of levensbeschouwelijke motivatie. Bijvoorbeeld in de periode rond het 1^e Christelijk Sociaal Congres. Veel mensen zetten hun bewogenheid met de armoede en het sociale vraagstuk om in het stichten van organisaties van zorg, barmhartigheid of maatschappelijke ontwikkeling. Met de wet op het bijzonder onderwijs werd deze situatie ook officieel gesanctioneerd (1917) en tot een soort uitgangspunt voor de inrichting van de Nederlandse samenleving gemaakt. In de eerste helft van de 20^e eeuw leidde dit tot een ontwikke-

ling die achteraf met de term ‘verzuiling’ is aangeduid. Verschillende levensbeschouwelijke of religieuze groeperingen organiseerden het maatschappelijke leven vanuit hun eigen organisaties, terwijl de elites uit die groeperingen een onderlinge ‘politiek van pacificatie’ voerden.

Toen met de welvaartstoename van na de Tweede Wereldoorlog de verzorgingsstaat ontstond, gebruikte de Nederlands overheid in hoge mate de structuur van de verzuiling als het vehikel voor de realisering van haar eigen doelstellingen. De levensbeschouwelijke organisaties werden meer en meer uitvoeringsorganisaties van overheidsbeleid met betrekking tot scholing, educatie, zorg, welzijn, ontwikkelingssamenwerking enz. Dit leidde tot een hoge mate van *professionalisering* en *verstatelijking* van deze organisaties en tegelijk daarmee tot een steeds verdergaande vervreemding van de oorspronkelijk achterbannen. Verenigingen gingen over naar de rechtsvorm van de stichting en stichtingen omarmden steeds vaker een professioneel bestuursmodel met een directeur/bestuurder (of Raad van Bestuur) en een Raad van Toezicht op afstand. Maatschappelijke organisaties verliezen hierdoor steeds meer van hun oorspronkelijke identiteit en steeds vaker klinkt de vraag waarom deze organisaties christelijk of katholiek zouden moeten blijven heten.

In de jaren '80 van de eeuw doet een nieuw vertoog zijn intrede: de crisis van de verzorgingsstaat. De betaalbaarheid en de beheersbaarheid van de verzorgingsstaat wordt een steeds breder onderkend probleem. Onder leiding van Margareth Thatcher in het Verenigd Koninkrijk en Ronald Reagan in de Verenigde Staten doet de nieuwe sociaal-politieke ideologie van het neo-liberalisme haar intrede.

Kenmerkend voor deze ideologie is dat de staat wordt gezien als de vijand van de persoonlijke vrijheid, het particuliere initiatief en de verantwoordelijkheid van burgers. De samenleving functioneert het beste wanneer de markt ongehinderd zijn werk kan doen. Alleen wanneer mensen voor zichzelf verantwoordelijk zijn en niet op de zorg van de staat kunnen terugvallen, zullen zij initiatief nemen en prestaties kunnen leveren.

Ook in Nederland leidt deze nieuwe trend tot een geweldige verzakelijking van het middenveld, de ‘third sector’. Het management-denken doet zijn intrede (*New Public Management*). Plotseling kun je in de onderwijssector de krijtstreep ook buiten het schoolbord aantreffen. Zorgorganisaties krijgen representatieve hoofdkantoren. En de beloningsnorm voor bestuurders en directeuren stijgt enorm om enigszins in de pas te blijven met de commerciële sector. Ook doet marktwerking zijn intrede en ontwikkelen overheden (mede onder druk van Europa) een programma om allerlei vormen van publieke dienstverlening (telefonie, post, openbaar vervoer, energievoorziening, communicatie) te privatiseren.

De samenleving als probleem

In het laatste decennium van de 20^e eeuw ontstaat de voor Nederland unieke situatie dat het CDA (de erfgenaam van de confessionele partijen uit de Nederlands politieke geschiede-

nis) buiten het kabinet gehouden wordt. Er worden verschillende opeenvolgende kabinetten gevormd uit puur seculiere partijen (VVD, PvdA, D66). Kenmerkend voor deze kabinetten is de relatief neo-liberale koers die zij varen. De PvdA schudt expliciet haar ideologische veren af. Er blijven weliswaar accentverschillen, maar de scherpe politieke tegenstellingen zijn er af. Weliswaar ziet de PvdA de overheid vaker als bondgenoot dan de VVD in het leefbaar houden van de samenleving, terwijl de VVD vaker dan de PvdA privatisering en versterking van de marktwerking bepleit. Maar de tegenstellingen zijn eerder pragmatisch dan ideologisch.

Toen de Stichting Christelijk-Sociaal Congres een jaarlijks congres ging organiseren (sinds augustus 2000) was dit de politieke situatie. Van 1994 tot 2002 zat het CDA in de oppositiebanken en vroegen de maatschappelijke organisaties van christelijke origine en christen-democratische politici zich met elkaar af hoe het verder moest met de Nederlandse samenleving. Steeds vaker klonk daarbij Kuypers adagium van de ‘architectonische kritiek’ met betrekking tot de wijze waarop de samenleving is ingericht. Moet er tussen het eeuwige dilemma ‘markt’ en ‘staat’, ‘individueel’ en ‘collectief’ niet een derde weg zijn? Een derde weg waarin recht wordt gedaan aan gemeenschappen, verbanden, groepen en identiteiten tussen markt en staat in?

Met name het toenmalige Wetenschappelijk Instituut van het CDA maakte hiervan een soort missie. Mensen als Jos Van Gennip, Kees Klop, Jan-Peter Balkenende en Ab Klink liepen hier warm voor. Inspiratie werd gezocht bij communitaristische denkers in de Verenigde Staten en Canada die daar een soort anti-neoliberale voorhoede waren gaan vormen. De opeenvolgende Christelijk-Sociale Congressen waren inspirerende werkplaatsen waar men eensgezind om tafel zat om deze nieuwe toekomst uit te denken en vorm te geven.

Aan het begin van het derde millennium kreeg het CDA uiteindelijk toch sneller dan verwacht de mogelijkheid om aan de uitvoering van dit nieuwe programma te beginnen. Drie belangrijke ontwikkelingen markeerden deze periode: 1) *nine-eleven*, de aanslag van Al Quaeda op verschillende doelen in de VS en de wereldwijde gevolgen van deze aanslag (de aanvallen op Afghanistan en later op Irak); 2) de harde en expliciet neo-conservatieve politiek van Bush als president van de VS die nog een extra aanscherping leek te zijn van de neo-liberale decennia daaraan voorafgaand; in het kielzog van de opleving van het neo-conservatisme kon het conservatisme zich ook in Nederland in een opleving verheugen (de Burke Stichting); 3) de maatschappelijke onvrede die aan het licht kwam door populistische politici ter rechterzijde (Pim Fortuyn, Rita Verdonk, Geert Wilders). Voor de Tweede Kamer-verkiezingen van 2002, die de doorbraak voor de Lijst Pim Fortuyn zouden gaan betekenen verschenen Fortuyns *De puinbopen van paars* en Balkenende's *Anders maar beter*. In enkele maanden sloeg het politieke sentiment in Nederland om. Het relatief succesvolle paars kreeg ineens een slecht imago. De VVD ging zich veel conservatiever profileren. Ondanks de moord op Fortuyn won de LPF de verkiezingen en kwam ook het CDA er goed uit te voorschijn, zodat deze partijen de sleutel tot de toekomst in handen hadden.

Waar de opeenvolgende kabinetten Balkenende de gloriejaren van de revitalisering van het maatschappelijke middenveld hadden moeten worden, geeft de realiteit achteraf gesproken toch een veel diffuser beeld te zien. Het politieke thema van de afgelopen jaren was niet het middenveld, maar het vreemdelingenbeleid. Geen thema's die helemaal niets met elkaar te maken hebben, maar wel een onderling ingewikkelde relatie hebben. De samenwerking met de LPF was van korte duur, maar toch van groot belang, omdat het contingent kiezers dat destijds op deze partij stemde een steeds belangrijker deel van het electoraat vormde (van de LPF naar de PVV). De VVD bleef op privatisering en marktwerking tamboereren. D66 heeft in het tweede kabinet Balkenende geen bijzonder opvallende rol gespeeld. Het CDA wilde de partij zijn van het middenveld, het nieuwe burgerschap en van de sociale cohesie in wijk en buurt. Maar kwam dat profiel uit de verf? De eerste twee kabinetten Balkenende zullen vooral herinnerd worden vanwege de grote ingrepen in de sociale zekerheid en de zorg. Het laatste kabinet Balkenende was vooral een vechtkabinet, dat heel eensgezind leek te beginnen aan een echt sociale agenda, maar waarvan het toch moeilijk is de wapenfeiten te noemen.

Het enige echte erfstuk van de CDA middenveld-ideologie in de afgelopen periode is de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Een wet die vooral opvalt vanwege het grote verschil tussen de inhoudelijk-ideologisch aangezette visie in de Memorie van Toelichting en de feitelijk nogal magere maatregelen die in de wet worden voorgesteld. De WMO is niet veel meer dan een wet waarin verantwoordelijkheden worden overgedragen: van de centrale overheid naar de gemeentelijke overheden en naar individuele burgers. Lelijk gezegd: de overheid gooit haar problemen over de schutting. Natuurlijk kan het ook positiever worden uitgedrukt: de overheid daagt de samenleving uit zelf meer verantwoordelijkheid te nemen voor de onderlinge sociale samenhang. Toch blijft de vraag staande in hoeverre deze wet daadwerkelijk zal bijdragen aan de inrichting van een sociaal draagkrachtiger samenleving. Is voor de burger het verschil duidelijk geworden tussen een neo-liberale terugtreding van de overheid en een christelijk-sociale? De neo-liberale terugtreding van de overheid leidt tot een jungle-samenleving, waarin de bestaansonzekerheid snel toeneemt. Heeft het christelijk-sociale alternatief de burger kunnen overtuigen van het feit dat die samenleving daardoor veel zorgzamer is geworden?

De onbehagen-mix

De laatste verkiezingen gaven een afstraffing van het CDA te zien. De precieze redenen daarvoor zijn moeilijk in te schatten. In ieder geval lijkt het erop dat de derde weg die het CDA wilde uitdragen de mensen na 8 jaar Balkenende niet echt overtuigd heeft. Of dat nu komt doordat dit alternatief niet goed uit de verf gekomen is of omdat mensen deze derde weg domweg niet zien zitten, blijft onduidelijk. In ieder geval werden de laatste verkiezingen in hoge mate bepaald door een mix aan thema's waar de kiezer groot onbehagen rond ervaart. In het vervolg van dit verhaal wil ik proberen deze mix wat meer in beeld te krijgen.

1. Onbehagen door de graai- en bonuscultuur In de eerste plaats is er de diepgaande financiële crisis die gaandeweg ook een economische crisis werd. Deze crisis was onmiskenbaar het gevolg van de ideologische hegemonie van het neoliberalisme. Door de ideologie van de vrije markt zo centraal te stellen, verloren de internationale financiële markten meer en meer hun sociale inbedding. In plaats dat banken zichzelf als publieke dienstverleners bleven definiëren, werden het rendementsmachines, die de gehele wereldmarkt afstroopten op zoek naar de gunstigste koersen, rentestanden, valutawaarden en het hoogste dividend. Dit alles enorm aangemoedigd door een bonussysteem bij het behalen van de vooraf gestelde *targets*. De crisis werd in eerste instantie afgewenteld door veel geld in de banken te pompen. Hun financiële macht was inmiddels zo groot geworden, dat overheden het zich niet konden permitteren ze om te laten vallen. Toch heeft deze reddingsoperatie nog niet tot een fundamentele verandering in het ethos van de banken geleid. Integendeel: de thans in veel opzichten ‘genationaliseerde’ sector functioneert nog steeds op een manier die destijds op grond van de wetten van de marktwerking werd gelegitimeerd. Hetgeen ertoe leidt dat een voor een niet onbelangrijk deel genationaliseerde sector nog steeds op een liberaal kapitalistische wijze functioneert. De overheden financieren de banken om het de banken mogelijk te maken hun spel van de vrije markt zonder overheidsinvloed voort te zetten. En de eenvoudige burgers mogen dit betalen.

Maar ondanks dit onbehagen won de enige neoliberale partij van Nederland de laatste verkiezingen met de slogan: *De economie kan wel wat meer VVD gebruiken*. Volgens Govert Buijs vormde deze slogan voor de oppositie een schot voor open doel. Want, zo vroeg hij zich af, was het probleem nu juist niet ontstaan doordat de economie al 20 jaar bijna uitsluitend VVD had gehad? Het CDA weigerde evenwel te scoren en hield zich stil. Het maakte van de economie (hypotheekrenteaftrek) zelfs een kernpunt van de campagne. Voor economisch herstel werden slechts de oude recepten uit de kast gehaald. De maatschappelijk brede verantwoordiging over graai- en bonuscultuur en over de harde kapitalistische wetten in de financiële wereld werd niet gemobiliseerd.

2. Onbehagen door de publieke dienstverlening Naast de ontwikkelingen in de commerciële sector, zijn de ontwikkelingen in de publieke dienstverlening (*de derde sector* of *non-profit sector*) een bron van onvrede. Met de introductie van het *New Public Management*, de marktwerking en de meer bedrijfsmatige benadering van de publieke dienstverlening lijkt er in toenemende mate vervreemding te zijn tussen de burgers (afnemers en medewerkers) en de organisatie van deze publieke dienstverlening. Ook dit onbehagen speelt een rol in de stemmen voor de PVV. De PVV keerde zich in de campagne tegen de wantoestanden in de thuiszorg en de ouderenzorg en roerde zich over de onvrede die in het onderwijs bestaat.

3. Onbehagen door toegenomen bestaansonzekerheid In de derde plaats heeft de hegemonie van het neoliberalisme een samenleving gecreëerd die door twee zaken wordt

gekenmerkt: 1) een niet te evenaren welvaart, zodat eigenlijk geen enkele burger in grove armoede hoeft te leven; 2) maar tegelijk een enorm toegenomen bestaansrisico: iedere burger voelt veel sterker dan in de decennia daarvoor dat alles afhangt van eigen succes en verdiensten en dat hij steeds minder op bescherming van zijn omgeving kan rekenen. Zo is bijvoorbeeld het aantal mensen dat ZZP' er werd in de afgelopen jaren enorm toegenomen. Daarbij gaat het om mensen die zichzelf voortdurend moeten verkopen en voortdurend op scherp moeten staan om — zeker in een tijd van economische crisis — het hoofd boven water te kunnen houden. Gaat het goed, dan gaat het heel goed, maar gaat het minder goed, dan blijf je enorm kwetsbaar. Maar ook voor medewerkers in loondienst worden de beschermingsmaatregelen één voor één afgebroken. Het gehele economische leven richt zich meer en meer naar het profiel van kosmopolitische, ambitieuze, jobhoppende, mobiele, intelligente, vindingrijke en succesgerichte mensen. Het ethos van de trouwe, zekerheidszoekende mensen met plezier in hun werk en hart voor de zaak wordt steeds negatiever beoordeeld.

4. Onbehagen door gebrek aan macht en invloed In het verlengde van het vorige punt valt op dat er sprake is van een steeds scherpere scheiding tussen mensen die het maken en niets liever doen dan al hun successen te etaleren enerzijds en mensen die naar veiligheid en stabiliteit in hun leven zoeken anderzijds. Waar de één voortdurend zijn CV oppoetst en iedere kleine prestatie probeert op te blazen tot een heldendaad, zijn er ook veel mensen die gewoon van hun gezinnetje en hun welvaart willen genieten zonder al te grote ambities en al te veel veranderingen. Wat opvalt is dat de macht om de samenleving in te richten in de huidige tijd vrijwel uitsluitend ligt bij mensen die denken en beslissen volgens de principes van de eerstgenoemde levenshouding (diplomademocratie, meritocratie). Dit leidt ertoe dat gewone mensen steeds meer de ervaring opdoen nauwelijks meer invloed te hebben op de ontwikkeling van onze samenleving en daarmee in toenemende mate een gevoel van machteloosheid ontwikkelen.

5. Onbehagen door gebrek aan waardering Eén van de mooiste programma-onderdelen van het laatstgehouden Christelijk-Sociaal Congres was de vertoning van een aantal fragmenten uit een serie interviews van het IKON-programma Lux. Daarin werd onder andere een fragment vertoond van een interview met de Engelse Rabbijn Jonathan Sacks. Hij vertelde wat er voor zorgde dat hij zich een typisch Engelse burger voelde. Hij hield van de Engelse taal, van Shakespeare, van de Engelse cultuur. Sterker nog: hij kon zelfs genieten van het Engelse weer. Maar, vervolgde hij, waar niemand eigenlijk aandacht aan besteedt wanneer het gaat om de vraag wat maakt dat iemand zich in de eigen samenleving thuisvoelt, is niet zozeer wat je van die samenleving ontvangt, als wel wat je die samenleving te bieden hebt. Sacks wilde duidelijk maken dat het ook zijn eigen bijdrage *aan* de Engelse samenleving is die maakt dat hij zich een Engelsman voelt of zich in de Engelse samenleving thuisvoelt.

Deze bijdrage van Sacks maakte mij ervan bewust dat ook dit een bron van onvrede of

onbehagen is in onze samenleving. Veel mensen die zich op hun plek inspinnen om een bijdrage te leveren aan de publieke dienstverlening of aan de kwaliteit van de samenleving voelen zich niet meer gewaardeerd als mensen die kwaliteit willen leveren. Zij hebben het gevoel steeds meer als een kostenpost te worden gezien, die gemakkelijk te vervangen is door goedkoper of lager geschoold personeel. Het gaat hier met name om mensen die werkzaam zijn in het primaire proces van allerlei sectoren of bedrijfstakken in de publieke dienstverlening.

6. Onbehagen door het ontbreken van een zingevend verhaal Opvallend aan het actuele onbehagen is dat het een onbehagen lijkt te zijn dat kan ontstaan doordat de secularisatie ver is doorgedrongen en velen hun verbinding met een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging zijn kwijtgeraakt. Je zou van een uiting van nihilisme kunnen spreken. Veel mensen hangen niet langer een expliciet waardensysteem aan. Zij erkennen enkel nog de boven alle discussie verheven basiswaarden van westerse samenlevingen: vrijheid van meningsuiting, democratie etc. Opvallend is dat deze groep in de indeling op de *mentality*-schaal van onderzoeksbureau Motivaction wordt getypeerd als *moderne burgerij* en *gemaksgeoriënteerden*. Mensen die weliswaar vaak hechten aan relatief traditionele waarden, aan rust en veiligheid, maar met geringe binding aan religie of levensbeschouwing. In de op de voorgaande schaal gebaseerde schaal voor *burgerschapstijlen* is deze groep ingedeeld onder de aanduiding *Buitenstaanders*. Deze wordt als volgt omschreven: “Burgers met deze burgerschapstijl zijn weinig maatschappelijk betrokken maar worden wel veelal gedreven door een behoefte aan maatschappelijke erkenning. Men voelt zich echter meestal niet erkend door de overheid, men voelt zich buitengesloten. Hiermee hangt samen dat men over het algemeen weinig vertrouwen heeft in de overheid, weinig interesse heeft voor het overheidsbeleid en negatief staat tegenover maatschappelijke verplichtingen. Dit wil overigens niet zeggen dat dit segment zich nooit uitsprekt over overheidsbeleid: het ervaren isolement van deze groep kan een voedingsbodem vormen voor plotselinge verhoogde politieke betrokkenheid en protestacties. Verschillende vormen van directe democratie vinden ook veel aanhang in deze groep. Bovendien kenmerken buitenstaanders zich door de roep om leiderschap en een negatieve houding ten aanzien van uitbreiding van wet- en regelgeving.”

7. Onbehagen door multiculturalisme Niet zonder reden noem ik dit onbehagen het laatst. De reden daarvoor is niet dat ik het multiculturalisme niet als een probleem beschouw. De reden is dat het een ander probleem is dan het lijkt. De onvrede met het multiculturalisme heeft vooral te maken met de miskennis van de vragen en problemen van de onderkant van onze samenleving. De aansluiting tussen de elite en de rest van de burgers is juist op dit punt een probleem geworden. De invasie van mensen met een andere godsdienst of uit andere culturen in de wijken die gevoelig zijn voor sociale problematiek is te lang door de elite genegeerd. De elite dacht over de toevloed van anderstaligen en mensen met een andere godsdienstige en culturele achtergrond in heel andere termen dan de mensen die midden

tussen deze mensen kwamen te wonen en de sfeer in de wijk zagen veranderen. De elite had de problemen van de burgers met de toevloed van allochtonen serieus moeten nemen en er naar moeten luisteren. Dan had wellicht ook voorkomen kunnen worden dat juist de immigratie tot kernpunt van de politiek van het onbehagen zou worden.

Intussen is niet ongevaarlijk wat er op dit front gebeurt. Het spreken over islamisering en het tegen elkaar opzetten van bevolkingsgroepen heeft in Europa een precedent. Het is daarom volstrekt onacceptabel dat de verantwoordelijke elite schouderophalend aan deze trends voorbij zou gaan. Het onbehagen serieus nemen en luisteren naar wat er onder burgers leeft, kan ook op een manier waarop minderheden niet in de hoek gezet worden, maar als volwaardige partijen in het zoeken naar oplossingen worden erkend.

Profiel van de ideale burger

Ik wil dit stuk afsluiten met een soort profiel van de ideale burger. Of iets anders gezegd: op welke type burger moeten we ons richten als we nadenken over de vraag wat vandaag de sociale kwestie is? Welk type burger hebben we voor ogen als we nadenken over de vraag hoe de samenleving van morgen er uitziet en leefbaar gehouden kan worden?

Kern van het stuk hierboven is dat de hegemonie van het neoliberalisme in de afgelopen 30 à 40 jaar een sociale jungle heeft achtergelaten. Er is een steeds grotere spanning ontstaan tussen het beeld van de ideale burger zoals dat in de hoofden van de elites bestaat en de beleving van de gewone burgers over goed burgerschap.

De elites (beleidsmakers, politici, wetenschappelijke en culturele leidslieden, captains of industry, intellectuelen en carrière.gerichte burgers) hebben een beeld van de ideale burger als een kosmopoliet, ondernemend, innovatief, designed, met belangstelling in exotische culturen, jobhoppend, spiritueel, actief op internet en met sociale media, onthecht, sociaal en met een enorm netwerk.

Voor de meerderheid van de burgers in de samenleving is dit een betrekkelijk vreemde en ontoegankelijke wereld. Voor hen is het leven nog altijd in veel opzichten moeilijk. De samenleving is voor veel van deze mensen te complex om er mee te kunnen spelen of er zich heel vrij in te kunnen bewegen. Het eindeloos tegen elkaar afwegen van opties vermoeit hen eerder dan dat het hen aantrekt. Voor velen is een carrière niet veel meer dan het vinden van een baan waar je enig plezier in hebt en een redelijk inkomen mee kunt verdienen.

Deze midden- en onderklasse van voor de overgrote meerderheid fatsoenlijke en betrokken burgers voelt zich in onze neoliberale samenleving gemarginaliseerd en miskend.

Om daar iets aan te doen, zou het goed zijn het profiel van deze fatsoenlijke en betrokken burgers te herwaarderen. Onze samenleving heeft deze burgers hard nodig. Sterker nog: juist dit deel van de burgerij is van groot belang voor het invullen van al die taken en verantwoordelijkheden die in de neoliberale etalage van onze samenleving niet meer staan uitgesteld. Te denken valt aan de zorg, de postbezorging, de bemensing van winkels en supermarkten, de

service in het openbaar vervoer, het onderwijs, het schoonmaken van gebouwen en instellingen en de productie van al onze levensmiddelen en consumptie-artikelen.

Volgens mij is het van groot belang dat de samenleving, de politiek, de culturele elites zich opnieuw bezinnen over hun eigen verhouding tot deze groepen van burgers. Hieronder enkele aanzetten daartoe.

1. Het herwaarderen van kwalitatief goede dienstverlening en service in alle segmenten van de samenleving in plaats van het beschouwen van deze zaken als kostenposten waar eindeloos op te besparen valt. Ik denk bijvoorbeeld aan de toestanden in de postmarkt en in de thuiszorg.

2. Het herwaarderen van het VMBO en het MBO als opleidingen die investeren in (andere dan primair intellectuele) talenten van mensen. Vakmensen zijn harder dan ooit nodig in ons land. En goede vakmensen bestaan alleen daar waar mensen ook beroepstrots kunnen ontwikkelen. Dit betekent ook dat de trend gekeerd moet worden dat ouders er alles aan doen te voorkomen dat hun kinderen op het VMBO terecht komen.

3. Het herwaarderen van trouw van mensen aan werkgevers, aan bedrijfstakken en sectoren. We moeten actief strijden tegen het waanbeeld dat alleen mensen die om de vijf jaar van baan en werkgever wisselen de mensen zijn die waarde toevoegen aan onze samenleving. Integendeel: juist die mensen die het langer dan 25 jaar volhouden om met enthousiasme te werken in de zorg en het onderwijs zijn van onschatbare waarde voor onze samenleving.

4. Het herwaarderen van eenvoudige consumptiepatronen, die niet alleen gekozen zijn uit elitaire overwegingen omtrent natuurbehoud en duurzaamheid (de milieu-vriendelijke luxe consumptie), maar die eerder voortkomen uit een houding van eenvoudige tevredenheid. Mensen die nog in staat zijn te genieten van een eenvoudige vakantie in Nederland of de Ardennen zijn de echte levensgenieters.

5. Het waarderen van betrokkenheid bij mensen in buurt of wijk en de bereidheid om een substantieel deel van je tijd in te zetten voor familie en vrijwilligersactiviteiten. Veel mensen leveren vaak heel onzichtbare bijdragen aan de samenleving door hun zorg voor zieke buren, door om te zien naar zorgafhankelijke mensen in de eigen buurt, door de zorg voor een hulpbehoevende partner of familie op zich te nemen. Dit zijn de helden van de samenleving en geen losers. Dit betekent ook een herijking van de maatschappelijke waardering voor betaald werk en carrière. De samenleving zou mensen die 80 uur per week werken niet moeten zien als helden, maar als workaholics, als patiënten dus.

6. Stimulering van een ethos waarin mensen meer van hun werk houden dan van hun carrière.

Mensen moeten niet gaan voor carrière of promotie, maar voor een kwalitatief goede invulling van hun beroep en een verdere ontwikkeling van hun vakbekwaamheid. Dat kan alleen als je van je werk houdt en liefde hebt voor je vak. Werk zou weer meer als roeping moeten worden gezien.

7. Het herwaarderen van trouw in intermenselijke relaties. Waar de sympathie in de afgelopen jaren vooral uitging naar mensen die zich uit knellende morele banden losmaakten om in autonomie hun eigen keuzes te maken, zou er nu opnieuw waardering moeten komen voor mensen die er op grond van diezelfde autonomie voor kiezen aan hun (soms moeizame) relaties te werken en in situaties waarin het relationeel niet langer vanzelf gaat trouw te blijven.

8. Het opwaarderen van betrokken leiderschap. In onze tijd van jobhoppende managers vertrouwen medewerkers in bedrijven en organisaties hun eigen leidinggevend niet meer, omdat laatstgenoemden vaak minder betrokkenheid hebben tot de organisatie waarin zij werken dan de door hen aangestuurde medewerkers zelf. Die verhouding zou andersom moeten liggen. Leidinggevend zouden uit betrokkenheid moeten werken en niet vanuit een houding dat zij hun kunstje net zo gemakkelijk in een andere organisatie kunnen vertonen.

9. Het stimuleren van de bijbelse notie van gastvrijheid. Het bijbelse begrip van onderlinge liefde (*philadelphia*) staat niet vijandig op de liefde voor de vreemdeling (*philoxenia*) (zie: Romeinen 12:10-13). Integendeel: de eerste voedt de tweede. De geloofsgemeenschap beschikt bijbels gesproken dus over veel *bridging social capital*. Het zou goed zijn het uitstralingseffect van levensbeschouwelijke of geloofsgemeenschappen in de kijker te zetten, in plaats van de focus steeds op het uitsluitende of fundamentalistische karakter van geloofsgemeenschappen te richten. Dit geldt overigens ook voor de gemeenschappen zelf.

10. Bestuur en toezicht in maatschappelijke organisaties moeten dicht aansluiten bij de betrokkenheid van de mensen in het primaire proces. Dit betekent dat maatschappelijke organisaties een code moeten ontwikkelen waarbij de beloning van bestuurders niet aansluit bij de markt, maar bij de missie van de organisatie. En bij benoemingen voor toezichthouders moet niet primair gelet worden op macht en invloed, maar vooral ook bij belangstelling voor en betrokkenheid bij het primaire proces.

Ik heb in bovenstaande '10 aanbevelingen' het woord 'christelijk' niet genoemd. Bewust. Want volgens mij is het gebruik van dit woord overbodig, wanneer de waarden van het christelijk geloof op zichzelf voldoende herkenbaar zijn in de aanbevelingen. Dat laatste is wat ik hoop. Het Christelijk-Sociaal Congres moet openstaan voor iedereen die de christelijke waardenset die door deze organisatie wordt uitgedragen, omarmt.